

Milena LENDEROVÁ

Kněz na cestách. Cesta Josefa Chmelíčka do Francie a Španělska v roce 1861

Abstract: The author analyses three volumes of the travelogue that was written by Moravian priest Josef Chmelíček (1823–1891) and was published in Brno in 1869 and 1872. It is based on his experience from the journey to France and Spain that he made with the family of Alfons Friedrich of Dietrichstein-Mensdorff-Pouilly (1810–1894) in 1861. In this article the author tries to define specific character of the travelogue created by a clergyman.

Keywords: travellogues – 19 century – France – Spain – Josef Chmelíček (1823–1891)

Skutečnost, že v průběhu druhé poloviny 19. století rostl počet Čechů, kteří si jako destinaci své pracovní či volnočasové cesty zvolili Francii, je obecně známá. Nemálo z těchto cestovatelů zanechalo o své cestě písemná svědectví, ať již v korespondenci, či přímo některou z forem cestovní zprávy.¹ Nicméně třídílný cestopis, který v letech 1869–1872 vydal v Brně katolický kněz Josef Chmelíček² a v němž zachytil cestu, kterou s rodinou boskovických Dietrichsteinů³ podnikl roku 1861 do Francie a Španělska, je svým způsobem unikátem. Nejen pro svůj rozsah či délku podniknuté cesty, ale i protože je to patrně jediný cestopis zachycující cestu do Francie v 19. století, jehož autorem je duchovní. Bude jistě zajímavé zjistit, jaké byly body zájmu tohoto cestovatele a jeho „družiny“, jak on sám hodnotil cestovní infrastrukturu obou navštívených zemí, jak vnímal místní obyvatelstvo a do jaké míry je jeho reflexe odlišná od reflexe laických cestovatelů. Naše výpověď bude do určité míry omezena skutečností, že cestopis je jedi-

1 Srov. např. Milena LENDEROVÁ, *Francouzská inspirace české kultury (Cestování do Francie v průběhu „dlouhého“ devatenáctého století)*, Scientific Papers of University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities. Supplement 3 (2000), Pardubice 2001, s. 59–72.

2 Josef CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz a Španělska, již vykonala a sepsal Josef Chmelíček, doktor filosofie a svobodných umění, profesor pastoralky na theologickém ústavu diecézy Brněnské, skutečný rádce Brněnské biskupské konsistoře, rada knížete biskupa Sekovského, člen výboru Dědictví sv. Cyrilla a Methodia, vídeňského spolku pro zvelebení a rozšíření přesné hudby kostelné, cis. král. mor. slez. společnosti pro zvelebení hospodářství a rozmnožení znalostí přírody a vlasti, hist. stat. sekce atd. I. – III.*, Brno 1869, 1872. Do třetího dílu autor přičlenil i vzpomínky na návštěvu Paříže roku 1867, kdy navštívil světovou výstavu – tyto záznamy tvoří větší část knihy.

3 Zjevně šlo o boskovické Dietrichstein-Mensdorff-Pouilly, Alfonse Friedricha (1810–1894), který byl v letech 1856–1862 vdovcem, a snad děti, které měl s první ženou Terezií Rosou, roz. Dietrichstein-Proskau (1823–1856), Patřil jim Preitenstein (Nečtiny) v západních Čechách, který nechal Alfons Friedrich přestavět v novogotickém stylu. Roku 1862 se podruhé oženil s Marií hraběnkou von Lamberg (1833–1876). Po určitou dobu byl starostou města Boskovice.

ným pramenem, o který se můžeme opřít – další materiály k této cestě se zatím nepodařilo objevit.

Život Josefa Chmelíčka

Základní informace o autorovi nebylo příliš obtížné získat – především coby hudební skladatel si vysloužil zvláštní heslo v *Ottově slovníku naučném*⁴ i v *Československém hudebním slovníku*, kde heslo shrnulo starší biografické zmínky otištěné v dobových časopisech.⁵ Navíc mu část své bakalářské práce v roce 2008 věnovala Barbora MOCOVIÁ.⁶ Josef Chmelíček (1823–1891), doktor filozofie a svobodných umění, profesor pastorálky na brněnském teologickém ústavu, „skutečný rádce Brněnské biskupské konsistoře, rada knížete biskupa Sekovského,⁷ člen výboru Dědictví sv. Cyrilla a Methodia, vídeňského spolku pro zvelebení a rozšíření přesné hudby kostelné, cí. král. mor. slez. společnosti pro zvelebení hospodářství a rozmnožení znalostí přírody a vlasti, hist. stat. sekce“ atd.,⁸ se narodil roku 1823 v Náměšti nad Oslavou v rodině panského zednického mistra, jenž byl ve službách hudbymilovného hraběte Jindřicha Haugwitze, v jehož kapele malý Chmelíček zpíval. Nižší gymnázium studoval v dolnorakouském Hornu, vyšší v Brně, kde absolvoval i bohoslovecký ústav, a v roce 1847 byl vysvěcen na kněze. Působil jako kaplan ve Křtinách u Brna. Vedle češtiny, němčiny a latiny ovládal také francouzštinu, kterou se domluvil i při cestě po Španělsku.

Doktorát z filozofie získal na univerzitě ve Štýrském Hradci během pobytu ve štýrském Peggau, kam se dostal jako zámecký kaplan hraběnky Dietrichsteinové. V rodině Dietrichsteinů působil nejen jako kaplan, ale i jako učitel náboženství; spolu s ní střídal místa pobytů na jednotlivých dietrichsteinských sídlech. Když byl jmenován profesorem brněnského bohosloveckého ústavu, vyučoval zde mimo jiné i pastorální hudbě. Sám ovládal několik hudebních nástrojů, včetně varhan. Skládal hudbu ke kázáním, mším i mariánským melodramatům. Svoji knihovnu čítající více než 600 svazků odkázal brněnské biskupské knihovně.

Cestoval po habsburské říši, s rodinou Dietrichsteinů podnikl cestu do Palestiny a Egypta, z níž výtěžil dvousvazkový spis *Cesta do Svaté země*.⁹ Nás bude zajímat cesta, na niž se

4 *Ottův slovník naučný*. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 12, Praha 1998, s. 262–263.

5 *Československý hudební slovník* 1, Praha 1963, s. 542.

6 Barbora MOCOVIÁ, *Obraz Španělska v českých cestopisech 2. poloviny 19. století*, bakalářská práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Pardubice 2008.

7 Seckau ve Štýrsku.

8 Viz titulní list Chmelíčkovy cestopisu.

9 Josef CHMELÍČEK, *Cesta do Svaté země, již vykonal a sepsal Josef Chmelíček...*, I., II. Brno 1865, 1867.

s Dietrichsteiny vydal roku 1861. Zamířili do Francie a Španělska a Chmelíček cestě věnoval třísvazkový cestopis. Redigoval ho až po návratu domů, jistě se opíral o poznámky, které si dělal během cesty, možná o cestovní deník. Zápisy nejsou bohužel datovány, úvodní kapitola začíná nic neříkající větou: „*Na druhý den ráno o sedmi hodinách jeli jsme na nádraží, chtíce cestu dále konati.*“¹⁰ Faktografie je provázena různými autorovými úvahami, sentencemi a anekdotami. Z textu je zřejmé, že si řadu informací o jednotlivých destinacích zjistil předem, navíc neváhal dát se do řeči s místním obyvatelstvem. Měl smysl pro humor a ironii, vyprávění je prokládáno texty písní a básněmi českých, španělských i francouzských autorů.

Motivy, pro které se vydal, respektive vydali jeho zaměstnavatelé na cestu, nesdělil, v knize ostatně své spolucestovníky vůbec nezmiňuje. Snad šlo o tehdy běžnou cestu poznávací. Není pochyb o tom, že sám Chmelíček měl dobré zeměpisné, topografické i historické znalosti a že mohl mnoho svým spolucestujícím objasnit; zda po cestě užíval též apodemické literatury, nevíme. V textu se ale často odvolává na výroky Albana Stolze, katolického německého spisovatele (1808–1883), jehož si zjevně velmi vážil. Stolz vydal roku 1853 *Spanisches für die gebildete Welt* (dílo vyšlo do roku 1864 pětkrát), publikoval též své deníky a v roce 1866 pak *Wanderbüchlein*.¹¹ Třebaže není vyloučené, že část informací o Španělsku Chmelíček čerpal z jeho prací, Stolz výslovně nikde nezmiňuje.

Trasa

Tak jako Chmelíček neuvádí motivy, které knížecí rodinu vedly k podniknutí dlouhé a jistě nákladné cesty, nezmiňuje ani, podle čeho byl stanoven itinerář cesty. Jisté je, že její počátek absolvovali „*rychlouvlakem na železně dráze*“.¹² Výprava vyjela z Vídně, přesešla v Salzburgu a pokračovala přes Mnichov a Stuttgart do Karlsruhe. Následovala přestávka ve Štrasburku, dále Besançon, Dijon, Citeau (s prohlídkou kláštera), Lyon, Grenoble, Chartreuse, Orange, Avignon, Montpellier, Narbonne, Perpignan, kde cestovatelé překročili francouzsko-španělské hranice, a přes Figueras, Geronu a San Celoni¹³ do Barcelony. Odtud učinili výlet do Montferratu. Z Barcelony jeli přes Madrid do Toleda, do Sevilly, odkud se vrátili do Madridu. Následovaly Ávila a univerzitní Salamanca, z Mediny del Campo pak cestovali do Leónu, slavného poutního místa Santiaga de Compostela,

10 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 1.

11 Srov. <http://de.wikipedia.org/wiki/Alban_Stolz> [cit. 2012-02-24].

12 Katalog Deutsche National Bibliothek obsahuje jen odkazy na novější vydání, resp. moderní úpravy těchto Stolzových děl: Alban STOLZ, *Spanische Reise*. Bearb. u. hrsg. v. Klaus Weyers, Leipzig 1983; TÝŽ, *Aus meinem Wanderbuche*. Ausgew. u. hrsg. v. Rudolf Linge, Leipzig 1964; TÝŽ, *Spanische für gebildete Welt*, Freiburg 1913. V Národní knihovně v Praze jsou jen Stolzovy náboženské spisy.

13 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 16.

odtud zpět na východ do Burgosu, pak do baskické Pamplony a hraničního San Sebastianu. Zde byli podrobeni přísné celní kontrole: podle Chmelíčka pátrali celníci nejvíc „po čokoládě a cigarách španělských, na které také nejvyšší clo vysazeno jest“.¹⁴ Cesta pak vedla přes Bayonne, Bordeaux, Libourne, Angoulême, Cognac, Poitiers, Le Mans a Chartres do Paříže. Popisem Paříže třetí díl cestopisu končí – autor ještě nepřímo zmiňuje, že odtud odjeli vlakem do Vídně.¹⁵

Turistická infrastruktura

K cestování patřily tři nevyhnutelné komponenty: dopravní cesty, dopravní prostředky a dopravní instituce.¹⁶ Podívejme se, jak se na ně díval Josef Chmelíček.

Dopravní prostředky a cestování

Z Vídně do Perpignanu v jižní Francii dojela výprava vlakem, v Perpignanu se pak seznámila „se zlopověstnou španělskou diligencí“.¹⁷ Španělsko disponovalo v uvedené době již poměrně hustou sítí kvalitních cest, nikoli kvalitním vozovým parkem, který tvořily tzv. galéry a diligence.¹⁸ Podle Chmelíčka byl „každý španělský diligenční vůz [...] pravou hradbou vozovou. I s vojem jest 10 mužských kroků dlouhý a poněvadž má dvoje poschodí, nejméně půl druhého sáhu vysoký. První poschodí má tři oddělení (coupés), z nichžto má přední tři sedadla pro cestující. Ve druhém poschodí jsou napředu tři a k zadu také tři sedadla pro cestující. Nad hlavami cestujících těchto rozestře se tlustá kůže, která i truhlám a jinému nákladu za střechu slouží. Cestovatelé tam sedící nevidí denního světla, nemají čerstvého vzduchu a musí nelibou vůni kůže kolomaží napuštěné a od slunce zapařené do sebe vdýchat. Sedadlo v tomto poschodí jest v pravdě místo hrozné, kde panuje kvílení a skřípění zubů; tam má cestující příležitost okoušeti části trestů pekelných. [...] v takové španělské vozové hradbě sedává tedy, jede-li v celé své majestátnosti, 21 až 22 osob. Osm aneb i deset mezků (mulův) aneb koňův po dvou k sobě připřažených táhnou tento ohromný vůz. Mezkové a koně jsou jako panenky ku plesu či na bál se chystající, kvítím a různobarevnými stužkami okrášleni a zvonky opatřeni.“¹⁹ Zvířata se přepřahala na stanicích, vzdálených 2–3 hodiny jízdy.

14 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 119.

15 Tamtéž, s. 219.

16 K nim především Milan HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníku. Všední den na středoevropských cestách*, Praha 1996.

17 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 214.

18 Jean DESCOLA, *La vie quotidienne en Espagne au temps de Carmen (1833–1968)*, Paris 1971, s. 177–178.

19 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 216–217.

V městečku Empalme nasedli opět na vlak²⁰ a jeli do Barcelony. Ani jízda vlakem nebyla bez problémů – výprava trávila čas v čekárnách železničních stanic a nádražních restaurací; navíc železniční síť byla v uvedené době ve Španělsku teprve ve stadiu zrodu (trať Madrid – Paříž, postavená za účasti francouzského kapitálu, bude s velkou slávou a sloganem „*Pryč jsou Pyreneje!*“²¹ otevřena v roce 1864),²² a tak cestovatelé museli začasté vzít zavděk opět diligencí. Cestu ze Salamancy do nedaleké Alby de Tormes vykonali v tartaně, otevřeném dvoukolovém voze, se střechou krytou kůží a taženém jedním koněm. Aby toho nebylo málo, na této trase se setkali s lupiči, kteří přes intenzivní snahy španělské vlády (každý lupič chycený při činu byl na místě oběšen) sužovali některé cesty.²³ Naštěstí pro Chmelíčkovu výpravu nahlédli, že by se jejich násilná akce nemusela setkat s úspěchem, a odjeli.²⁴ Z Valladolidu do Burgosu už výprava cestovala opět železnicí.²⁵

Z hlediska dopravy se Francie zdála autorovi civilizovanější: až na výlety do venkovských oblastí, kam dráha nevedla, jezdili výhradně vlakem. Za pozoruhodnou autor – jistě oprávněně – pokládal skutečnost, že francouzská železnice zaměstnává ženy: „*Ženy strážcův při tamnější železnice dráze mají zvláštní oblek. Jsou uniformovány, mají klobouky z bílého voskovaného plátna jako milosrdné sestry, temnomodré šaty a kabátky téže barvy a červenými výložkami na prsou. Stojí-li taková amazonka na místě svém, drží v levé ruce malý prapor a pravou dává znamení, že vlak bez překážky dále jeti může.*“²⁶ Muže v této souvislosti nezmiňuje.

K pohybu po Paříži používali naši cestovatelé jednak fiakrů,²⁷ jednak levnějších omnibusů; ty byly ale málo pohodlné, takže autorovi připomínaly „*diligenci španělskou, ve které seslábla kolena má a v níž kosti mé pokoje neměly.*“²⁸

Ubytování

Tak jak tomu v případě cestovních deníků, jejichž autory jsou muži, bývá, ani Chmelíček nevěnoval valnou pozornost kvalitě ubytovacích zařízení. Názvy hotelů až na výjimky neuvádí a při jejich charakteristice je většinou skoupý na slovo. Jeho chválu si zasloužil madridský hotel de Ambajadores v Celle Victoria, což ale bylo proto, že zde cestující

20 Tamtéž, s. 223.

21 „*Il n'y a plus de Pyrénées!*“

22 William SMITH, *Espagne et Portugal*, in: Jean Tulard (ed.), *Dictionnaire du seconde Empire*, Paris 1995, s. 500.

23 J. DESCOLA, *La vie quotidienne*, s. 186.

24 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 69–70.

25 Tamtéž, s. 79.

26 Tamtéž, s. 144.

27 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, III., s. 6.

28 Tamtéž, s. 12.

nalezli „sklepníka, rozeného Švýcara, který měl nemalou radost, že s námi německy mluvit mohl“.²⁹ Kritice naopak nešel hotel d' Eldorado v Burgosu, kde „místo sklepníků sklepnice hosty obsluhují. Již oblek těchto na způsob pávů vyšperkovaných dívek byl v pravdě pohoršlivý; a co mám teprv říci o jejich chování? Dle toho bylo lze souditi, že krásnou ctnost, pro kterou panna pannou se nazývá, již dávno byly ztratily...“.³⁰ Ještě ke všemu se ráno probudili zamčení na svém poschodí, neboť se hostinský obával, aby mu neujeli bez placení. Vysvobodil je nějaký toreador, který byl ubytován na stejném patře a jednoduše vylomil zámek.³¹

Na rozdíl od Španělska, které – navzdory zájmu cestovatelů zřetelnému od čtyřicátých let 19. století – svou turistickou infrastrukturu teprve budovalo,³² mohla Paříž, už před revolucí turistický cíl Angličanů a Němců, nabídnout dobré podmínky jak dopravní, tak kulinární či ubytovací. Chmelíček a spol. bydleli v centru, v Hôtel de l'Europe, jehož luxus Chmelíčka téměř pohoršil: „Světnice, ve které jsem já přebýval, měla mnoho nářadí pro mně [!] zcela zbytečného. Tři vysoká zrcadla byla v ní na stěnách tak postavena, že jsem se v nich současně ze tří stran viděl; kdybych byl měl přirozené vlohy k marnivosti a strojivosti, mohl jsem se tam zdokonaliti. V zrcadlích těch četl jsem toliko napomenutí, abych si oděv od cesty velmi zaprášený vykartáčovati dal. Kdybych byl míval vlohy k lenivosti, mohl jsem se ve své světnici také zdokonaliti. Tři červeným aksamitem potažené lenošky (fauteuil), tolikéž podobných sedadel, postel, hodiny, nádoby s kvítím, dva stoly, červené čalouny na podlaze a u oken... Tato světnice stála každodenně jenom – 6 franků (přes 2 zl. stříbra).“³³

Stravování

Na španělské kuchyni neshledal Chmelíček nic pozoruhodného, naopak. Už v Junceře ho nepotěšila slabá snídaně, skládající se z čokolády, piškotů a vody.³⁴ Podobnou snídani dostali i na dalších místech, a tak Chmelíček své konstatování o stravování ve španělských hostincích shrnul těmito slovy: „Sv. František Saleský byl velkým milovníkem hospodských a říkával, že mají nejvíce příležitostí cestujícím cizincům skutky milosrdenství prokazovati; nevím ale, zdaliž také na hospodské ve Španělech pamatoval. Já alespoň o mnohých hostincích ve Španělsku říci musím, že majitelové jejich hosty své drancují a jim peníze vydírají. Mnohý španělský hostinský podobá se pijavici; pijavice totiž poskytuje

29 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 5.

30 Tamtéž, s. 80.

31 Tamtéž, s. 82–83.

32 J. DESCOLA, *La vie quotidienne*, s. 180 an.

33 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 221.

34 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 215–216.

*úlevu tělu a hospodský kapse. jednomu hospodskému ve Španělich musel jsem za sklenici vody 1 frank zaplatiti...*³⁵

Ve Francii bylo patrně vše v pořádku, neboť nic nezavdalo příčinu k Chmelíčkovým protestům. Skromný a nenáročný autor byl bohužel zcela indiferentní ke svodům francouzské kuchyně, reflexe svých společníků nezachytil. Také víno a destiláty, zdá se, hodnotil Chmelíček jen na základě zaručených zpráv: takto odbyl i proslulé bordeaux.³⁶ Zjištění, že existuje lokalita Cognac, která „*dala jméno jistému druhu kořalky, která se tam z matolin čili mláta pálí*“, je pro Chmelíčka pouze podnětem k úvaze o užitečnosti abstinence.³⁷ K úvahám o nebezpečí alkoholu a blahodárnosti čisté vody ho ovšem přivedly i zříceniny akvaduktu u Chartres.³⁸

Krásra krajiny

Podobně jako většina cestovatelů své doby byl Chmelíček vnímavý k podobě krajiny. Na cestě do Španělska ocenil půvab francouzského Roussillonu, kde silnice přes „*nebetýchné hory vedoucí táhne se z větší části líbeznými údolími, ve kterých velmi mnoho korkových dubů roste*“.³⁹ Ve středním Španělsku ale postrádal stromy⁴⁰ a krajinu označil vesměs jako „*nekrásnou*“: „*Krajina, ve které se lesy vysekaly, stává se nekrásnou a horkou a trpívá velikou nouzí o dříví*...“⁴¹ Milost v jeho očích nalezly až krajinné pasáže kolem Luga či kolem Santiaga di Compostella,⁴² především pak v okolí cesty z Burgosu.⁴³ Jihozápad Francie, konkrétně písčité Landy, ocejoval opět jako poušť;⁴⁴ poněkud neprávem, neboť jedním z cílů vlády Napoleona III. bylo tento kout zúrodnit a první práce začaly v roce 1857.⁴⁵ Chmelíčkovu pozornost ale vzbudili lidé chodící na chůdách, které viděl při cestě vlakem z Bayonne do Bordeaux – kvůli písčité půdě zde chůdy hojně používali pastevci ovcí. Pak už byl autor spokojenější – na severovýchod od Bordeaux železnice vedla krajinou, jež mu – s odvoláním na čtvrtý žalm – připomněla rajskou zahradu oplý-

35 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 109–110.

36 Tamtéž, s. 147.

37 Tamtéž, s. 48.

38 Tamtéž, s. 221.

39 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 215.

40 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 72.

41 Tamtéž, s. 29, též s. 56.

42 Tamtéž, s. 74.

43 Tamtéž, s. 113.

44 Tamtéž, s. 144.

45 Jacques SARGOS, *Histoire de la forêt landaise. Du désert à l'âge d'or*, Bordeaux 1997, s. 464.

vající „*plodem obilí, vína, oleje*“; a dodal: „*nedá se upřítí, že Francouzové umějí použítí i nejmenšího místa a zakládají, kde jen poněkud možno, květné zahrádky...*“⁴⁶

Obyvatelstvo

Reflexe povahových vlastností a vzhledu obyvatel oblastí, kudy cestovatel projížděl, zaujímala po celé 19. století v jednotlivých cestovních zprávách nepřehlédnutelné místo; po každé šlo o kombinaci panujících stereotypů a vlastních zážitků. Cestovatel byl omezen svými jazykovými kompetencemi, proto bývala reflexe často povrchní. Španělé i Francouzi byli pro Chmelíčka neznámým etnikem, s jehož příslušníky zřejmě před cestou nebyl ve významnějším kontaktu. Nicméně domluvil se německy, francouzsky a latinsky (dovednost velmi užitečná především v kontaktu s místním klérem), španělsky patrně nikoli. Přes schopnost komunikovat se ale ani on nevyvaroval náhlosti a povrchnosti soudů, které jsou pro apodemickou literaturu typické.

V prvé řadě ho zaujaly krajové oděvy, které se od českých – resp. moravských – výrazně lišily.⁴⁷ Líbil se mu oděv toreadorů,⁴⁸ podrobně popisuje kroj ženský, jehož nositelky se mu zamlouvaly snad víc než jejich oděv. Zaujala ho jejich hra s vějířem; ba povšiml si, že nenosí krinolínu.⁴⁹ Lidové kroje, ve srovnání s městským oděvem jednoduché a skromné, ho potěšily i ve Francii.⁵⁰

Ve Španělsku ocenil, že se místní obyvatelstvo chová k cizincům přívětivě a úslužně, v diligenci či vlaku se dělí se spolucestujícími o jídlo a nápoje, „*ba paničky podávají spolucestujícím i vějíře, aby se, je-li horko, povjéním poněkud ochladiti mohli. Dosti často i mně vějíře podávaly, já však zpomenuv si, že syn Adamův jsem, poděkoval jsem se a jedl jsem chléb svůj raději povždy v potu tváře své.*“⁵¹

Ocenil hlubokou víru Španělů, byť prokazovanou – na vkus chladného Středoevropa na – příliš ohnivým způsobem.⁵² Zaznamenal velký počet slepců žebrajících u chrámových dveří a vyslovil názor, že často se vyskytující slepota, hlavně v Madridu, je důsledkem horkého počasí a prašných ulic.⁵³ Pokud se víry týče, Francie dopadla logicky hůře – ve vlaku do Chartres Chmelíčka velmi rozhořčila jedna starší dáma, která se neuctivě vyjádřila o Římu a papeži: „*Že ale tato dáma velmi opovážlivá a hloupá byla, tož jsi milý čtenáři již uhodnul. Oslice se neopováží na klarinet pískati, ani kráva na basu hráti, poně-*

46 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 147–148.

47 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 215.

48 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 4.

49 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 237.

50 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 154–155.

51 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 238.

52 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 7.

53 Tamtéž, s. 7, 11.

vadž tomu nerozumí; a hle! stará panička, která kozinou smrdí, opovažuje se o věcech rozmlouvat, kterým tak dobře rozumí jako opice klarinetu...“⁵⁴

Povšiml si, že Španělé nemají rádi Francouze,⁵⁵ tato skutečnost měla své kořeny v hořké vzpomínce na časy Napoleona I. a na francouzskou intervenci v roce 1820; do jaké míry věděli obyčejní lidé (a Chmelíček) o poměrně intenzivní ekonomické politice (už roku 1856 byla v Madridu otevřena první francouzská banka, *Crédit mobilier espagnol*, konkurent banky Rothschildovy)⁵⁶ prováděné Francouzi v Španělsku, se můžeme jen dohadovat. Velkým překvapením byl pro Chmelíčka první kontakt s mužem a ženou černé pleti, služebníky, kteří na nádraží v Seville provázeli zámožnou kupeckou rodinu. Patrně se dal s rodinou do hovoru, neboť v závěru své úvahy nezapomněl podotknout, že bílí páni dali své černé sluhy pokřtít.⁵⁷

V obou dílech věnovaných Španělsku je na několika místech poznámka o týrání zvířat – Chmelíček za ně považuje především býčí zápasy: „Zabíjí-li řezník vola, kuchařka kachnu a myslivec zvěř, stává se to k užítku člověka; ale ukrutné půtky s býky nemají jiného účelu, leč aby upokojily divou krutost Španělův.“⁵⁸ A po shlédnutí býčí zápasů v Madridu, které podrobně popsal, dodává: „Jestli to v pravdě zábava tak ukrutná a ošklivá, že bych jí podruhé obcovati nechtěl.“⁵⁹ Dokladem malé citlivosti Španělů k utrpení němě tváře je mu i týrání koní v tahu⁶⁰ či běžný zvyk vybírat ptáčata z hnízd.⁶¹ Ani Francouzi nevyvázli v tomto ohledu bez hany: Chmelíček pranýřuje bičování koňů a surové zacházení s těžnými psy.⁶² Zdůrazněme, že projevy soucitu s němou tváří jsou specifikem Chmelíčkovy práce – v dalších cestovních zprávách se prakticky nevyškytují.

Body zájmu (města, fakta, události)

V době, kdy Chmelíček se svou svitkou navštívil Španělsko, nebyla tato země ještě místem, kam by se cestovalo za rozptýlením nebo poučením. Časy Španělska turistického měly teprve nastat. Nevíme, čím bylo v případě Chmelíčka a spol. sestavení itineráře motivováno – dokonce ani nevíme, neboť nám to autor zamlčel, jak dlouho cesta trvala. Je ale zřejmé, že navštívili významná města a místa, kudy kráčely dějiny. Přitažlivé byly pro Chmelíčka především církevní památky: v každém místě, kde pobývali, věnoval autor

54 Tamtéž, s. 207–208.

55 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 238.

56 W. SMITH, *Espagne et Portugal*, s. 499.

57 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 2.

58 Tamtéž, s. 22.

59 Tamtéž, s. 22, 114.

60 Tamtéž, s. 28.

61 Tamtéž, s. 78–79.

62 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, III, s. 15.

velkou pozornost kostelům, které popisuje často na několika stránkách, a místním svatým, jejichž osudy perfektně zná, stejně jako osudy světců ve Francii. Stranou jeho zájmu nezůstaly ani univerzity.⁶³

Francie se už v druhé polovině 19. století mohla honosit návštěvnicky přitažlivými lokalitami. Vedle Paříže to bylo nepochybně také francouzsko-španělské pomezí s Biarritzem, který přišel do módy právě za druhého císařství.⁶⁴ Také prosperující Bordeaux, vyhlášené hlavně vinařstvím, přitahovalo. O městě se Chmelíček rozepisuje podrobně, se základní faktografií se nesporně seznámil předem; město považuje za krásné.⁶⁵

Po celé 19. století zůstávala důležitou destinací Paříž, město proklínané i obdivované. Dochovanými cestovní deníky mapujícímu cestu do města na Seině disponujeme pro celé toto století. Po celou druhou polovinu 19. a první desetiletí 20. století přitahovala Paříž jak vyznavače rušného kulturního a společenského života a milovníky výtvarného umění, tak samotné umělce. Body turistického zájmu se ustálily už na konci 18. století. Patřily k nim Louvre, Arc de Triomphe, Panthéon, Invalidovna, Jardin des Plantes, Palais Royal, případně Versailles. Některá z těchto míst zmiňuje i Chmelíček (líbila se mu Jardin des Plantes, kde poprvé spatřil „*hrochy obecné aneb koně říční*“ a nemálo se divil, „*s jakou lehkostí a obratností velikánská zvířata tato ve vodě plovati a potápěti se umí*“).⁶⁶ Jeho hodnocení památek jsou často svérázná. Jistě pochopitelný je jeho názor na Panthéon: ten by se podle něj spíš hodil za pohanský chrám. Podobně jako je tomu v případě jiných, starších cestovních zpráv, přináší i Chmelíček exaktní údaje o výšce, šířce a délce budovy. A nemilosrdně dodává: „*V předešlém století pochovali revoluční Francouzové zlopověstné neznabohy a ukrutníky Rousseaua a Voltaira a jiné v tomto chrámě a zasvětili jim ho tak-kořka.*“⁶⁷ Císař Napoleon I. ale dal kosti těchto neznabohů z chrámu odstraniti, by v něm opět služby Boží konány býti mohly. ...“⁶⁸ Hluboká nechuť k francouzským osvicencům nebyla u osob jeho stavu žádnou výjimkou. Ocenil skutečnost, že v době Napoleona III. se v Pantheonu konaly opět bohoslužby. Nevalně dopadla v Chmelíčkových očích Invalidovna, coby pacifista valně nedocenil její charitativní význam: „*Kdo množství rozličných mrzákův viděti chce, ať navštíví budovu invalidů; tamť jsou vojáci bez noh, bez ruk, kulhaví a slepí, na všelijaký způsob zmrzačení. Pohled to vpravdě strašlivý [...]. Máme za to, že*

63 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 66.

64 J. SARGOS, *Histoire de la forêt landaise*, s. 463.

65 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 14.

66 Tamtéž, s. 288–289.

67 V dubnu 1791 uzavřela Konstituanta chrám bohoslužbám a uložila sem ostatky některých slavných osobností. Po několika peripetiích se z Pantheonu stalo definitivně mauzoleum v roce 1885, kdy zde byly uloženy ostatky V. Huga.

68 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 244–245.

[...] *mnohý zmrzačený voják, třebaš i zcela zaopatřen v krásném paláci přebývá, ničeho sobě nežadá, leč aby mu oči, nohy, aneb ruce jeho opět dány byly...*⁶⁹

Chmelíčkův cestopis je první, který komentuje pařížskou morbidní kuriozitu, la Morgue. A na jejím vylíčení si dal autor skutečně záležet: „Navštívili jsme také domeček „La Morgue“ [...], zvaný; stojí na pravém břehu řeky Seine a jest místem v pravdě hrůzyplným. Kdo se zastřelil, utopil, otrávil neb jakýmkoli způsobem z tohoto světa odpravil, aneb snad nějakou nešťastnou náhodou o život přišel, bývá, není-li známo, kdo to byl, do tohoto domečku přenesen. Zde bývá mrtvola jeho položena na prkno, aby od okolo jdoucích oknem viděna býti mohla. [...] v domečku la Morgue může 12 mrtvol na podívanou vystaveno býti.“⁷⁰ Zajímaly ho rovněž pařížské hřbitovy: navštívil Père Lachaise, Montmartre a Montparnasse.⁷¹

V Chmelíčkově cestopisu zcela postrádáme reflexi změn, jimiž Paříž v uvedené době procházela – Hausmannova přestavba pravého břehu Seiny byla zahájena v polovině padesátých let. K městu byly připojeny jeho okrajové části, nádraží byla spojena s centrem mosty, Paříž dostala „zelené plíce“ v podobě Bouloňského a Vincenského lesíku. V době Chmelíčkovy návštěvy stál už např. Boulevard de Sébastopol.⁷²

Postřeh, který ve starších cestovních zprávách postrádáme, je reflexe „břicha Paříže“, Les Halles. Tato proslulá tržnice sice existovala od 12. století, ale práce po polovině 19. století nabyla, díky architektu Victoru Baltardovi, který ji zastřešil kopulí ze skla a železa, zajímavé podoby. Chmelíčka oprávněně zaujala, nikoli ale sortimentem svého zboží či celodenním ruchem, ale promyšleným úklidem. Také úklid pařížských ulic pochválil: „V Paříži jest snadno ulice čisté zachovati; neboť jsou tam podle trottoiru... V kamenné dlažbě stroužky, do kterých lze snadno vody napustiti. Vymetači ulic jsou z větší části Němci z Würtemberska.“⁷³ Dodejme ještě, že toto byl první, nikoli poslední Chmelíčkův kontakt s městem nad Seinou – vrátí se sem v roce 1867, na Světovou výstavu.⁷⁴

Specifika Chmelíčкова cestopisu ve srovnání s cestopisy laiků

K naší lítosti je Chmelíček naprosto indiferentní k politickému zřízení a vůbec veřejnému životu obou navštívených zemí – i tím se jeho cestopis liší do známých cestovních zpráv psaných po celé 19. století osobami neduchovnými. Že autor postrádá kladný vztah k fran-

69 Tamtéž, s. 283.

70 Tamtéž, s. 231–232.

71 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, III., s. 1 an.

72 Michel FLEURY, *Paris*, in: Jean Tulard (ed.), *Dictionnaire du seconde Empire*, Paris 1995, s. 964–970. Též <http://en.wikipedia.org/wiki/Haussmann's_renovation_of_Paris> [cit. 2011-11-20].

73 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, III., s. 16.

74 Srov. pozn. 2.

couzské revoluci,⁷⁵ je zcela pochopitelné, stejně jako skutečnost, že o náboženské poměry obou zemí jevil pochopitelný zájem. Až na výjimky neměl smysl pro světské radovánky: vadí mu, že se ve Španělsku, stejně jako v dalších zemích, „lid v divadlech se kazí a proti duchovenstvu popichuje. A jako divadla tak přivádějí i špatné časopisy lid o víru a mravopověstnost a podkopávají během tím základy časného a věčného blaha jeho.“⁷⁶ I tím se liší jeho cestovní zpráva od zpráv laických, kde je divadlu věnována poměrně velká pozornost.⁷⁷

Nepřekvapí, že rád vyhledává kontakty s katolickým duchovenstvem,⁷⁸ byť se tak někdy děje ze zistných důvodů, neboť díky pomoci Chmelíčkových „kolegů“ může jeho výprava vidět z jednotlivých památek více než obyčejný smrtelník.⁷⁹

V Madridu se výprava zúčastnila nedělní mše v kapli královského hradu, kde byla přítomna španělská královna, což Chmelíčka pochopitelně potěšilo.⁸⁰ Nadšen byl poutním místem Santiago de Compostella, jež „mezi poutnickými místy ve světě po Jeruzalémě a Římě první místo zaujímá“.⁸¹ Rozsáhlou pasáž věnuje podobě a historii kláštera La Trappe.⁸² Upozorňuje na špatné materiální poměry španělského duchovenstva a církve.⁸³ Jako dobrého hudebníka ho zajímá hudba, byť především církevní.⁸⁴

Je poměrně kritický k bohoslužebné praxi ve Francii – nelíbí se mu jistá frivolnost francouzských kněží, ani fakt, že ve francouzských kostelech nejsou lavice, ale židle, kterých nebývá dostatek pro všechny návštěvníky mše. Navíc se za jejich použití musí platit.⁸⁵

75 „Nedaleko Sorbonny stojí krásný a veliký palác Luxemburský, v němž se nachází velmi bohatá obrazárna (Bildergallerie). Jeden z nejvýbornějších obrazů, jež tam viděti, představuje ukrutníka krvežíznivého Robespiera... an právě mužům a ženám ortel smrti ohlašuje; obraz ten malován jest od Müllera...“ (J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II, s. 252); dále se rozepisuje o chapelle „expiatoar“ (správně: expiatoire) a jejím hřbitovu. Kaple byla postavená na místě bývalého hřbitova Madeleine, kde byli pohřbeni Ludvík XVI. a Marie Antoinetta před tím, než byli 21. 1. 1815 přemístěni do baziliky Saint Denis. Také zde byli pohřbeni někteří členové švýcarské gardy, kteří padli při útoku na Tuilerie 10. 8. 1792: „Na hřbitově tom odpočívají kosti nešťastných, jenž v čas revoluce nevinně usmrčeni byli. Je-li každý hřbitov místem hrůzyplným, jest jím tím více hřbitov zmíněný; neboť tu odpočívají lidé, kteří, poněvadž Bohu a náboženství a králi věrni zůstali, od krvožíznivých revolucionářů a neznabohů nevinně ke smrti odsouzeni byli...“ Tamtéž, s. 264.

76 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 219.

77 Srov. např. cestovní deníky žen z roku Schwarzenbergů, Elisy Schlikové apod., viz Milena LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2008, s. 214–246.

78 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 223–224.

79 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 65–66, 69, 74–75.

80 Tamtéž, s. 9.

81 Tamtéž, s. 74.

82 Tamtéž, s. 187.

83 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 229.

84 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 47.

85 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 121.

v zájmu objektivitě je třeba říci, že nelibost nad touto skutečností vyjadřovaly rovněž dámy z rodu Schwarzenbergů, a to už na počátku 19. století.⁸⁶

Pro rozsáhlou pozornost, kterou věnuje náboženským otázkám a církevním památkám, má Chmelíček vysvětlení: je si jistý, že čtenář sáhl po jeho opusu především proto, aby se dověděl něco o náboženském životě v navštívených zemích, nikoli o třeba o francouzském divadle, které diváky mravně ohrožuje. Chmelíčkovi čtenáři, podle jeho vlastních slov, „čtívají raději o svatých nežli o divadlech“.⁸⁷

Dokladem radosti nad dialektickým propojením kategorie svatosti a světskosti budiž Chmelíčkova radost nad skutečností, že ve Španělsku může kněz ve vlaku kouřit: ve vlaku z Barcelony do Montferratu všichni kněží kouřili a Chmelíček „jim v tom pomáhal. Ve Španělsku se nad tím nikdo nepohorší, kněz-li i v taláru veřejně kouří.“⁸⁸

Zusammenfassung

Ein Priester auf Reisen.

Die Reise von Josef Chmelíček nach Frankreich und Spanien im Jahre 1861

Im Laufe der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wuchs die Zahl der Tschechen, die sich als Dienstreiseziel oder Freizeitreiseziel Frankreich wählten. Niedriger war die Zahl derjenigen, die nach Spanien aufbrachen. Ein dreiteiliges Reisebuch, das in den Jahren 1869–1872 in Brno der katholische Priester Josef Chmelíček herausgab und in dem er die Fahrt beschrieb, die er mit der Familie Dietrichstein aus Boskovice im Jahre 1861 nach Frankreich und Spanien unternahm, ist in seiner Art ein Unikum. Nicht nur wegen dem Umfang oder der Länge der Reise, sondern auch dafür, dass es wahrscheinlich das einzige eine Fahrt westlich von der österreichischen Monarchie beschreibende Reisebuch ist, das von einem Geistlichen verfasst wurde. Der Beitrag verfolgt den Itinerar dieser Reise, einzelne Interessen der Reisenden und die Art, wie der Autor die Reiseinfrastruktur sowie die Gewohnheiten der örtlichen Bevölkerung beider besuchten Länder wahrnimmt. Die Reflexion des Verfassers unter-

scheidet sich einigermaßen von der Reflexion anderer Laienreisenden, vor allem in Bezug auf die „profanen“ Unterhaltungen und auf die Religion. Identisch ist sie bezüglich des Interesses an Sehenswürdigkeiten beider Länder sowie bezüglich der schnellen Urteile, die der Autor über die örtliche Bevölkerung formuliert. Ganz selten ist die Verweigerung der Tierquälerei, die vor allem die Stierkämpfe in Spanien betrifft. Obwohl die Interpretation dieser umfangreichen gedruckten Quelle durch die Tatsache eingeschränkt ist, dass das Reisebuch das einzige Material ist, auf welches wir uns stützen können (weitere Schriftstücke zu dieser Reise konnte man bis jetzt nicht entdecken), bringt es ein interessantes Zeugnis von der Reisexaxis der 60er Jahre des 19. Jahrhunderts im allgemeinen sowie von der spezifischen Einstellung des Geistlichen Josef Chmelíček zum Gesehenen und Erlebten.

86 Srov. Milena LENDEROVÁ, *Paříž, rok 1808. Deník Eleonory ze Schwarzenbergu*, *Minulostí Západočeského kraje* 33, 1998, s. 161–197, zde s. 171.

87 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, II., s. 256.

88 J. CHMELÍČEK, *Cesta do Francouz*, I., s. 236.